

بسمه تعالی

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان:

نهضت‌های اسلامی بازیگران جدید نظام بین‌الملل

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حمید احمدی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر سید احمد موثقی

دانشجو:

حمید پاشاپور یوالاری

شهریور ۱۳۷۷ هجری شمسی

فهرست مطالب

۸	..... مقدمه
۸	..... (۱) طرح مسأله
۱۴	..... (۲) بررسی سوابق و آثار موجود
۱۷	..... (۳) هدف پژوهش
۱۷	..... (۴) سوالات اصلی و فرعی پژوهش
۱۸	..... (۵) فرضیه‌ها
۱۸	..... (۶) تعاریف نظری و عملیاتی مفاهیم و متغیرها
۱۹	..... الف. فکری و عقیدتی (فرهنگی)
۲۰	..... ب. سیاسی
۲۰	..... ج. نظامی
۲۰	..... د. تأثیرگذاری در سطح ساختار
۲۱	..... ه. تأثیرگذاری در سطح سیاستگذاری و تصمیم‌گیری
۲۱	..... و. تأثیرگذاری در سطح عملکرد
۲۲	..... (۷) روش تحقیق و گردآوری داده‌ها
۲۲	..... (۸) پیامدهای اثبات فرضیه
۲۳	..... (۹) حدود و نقطه ثقل پژوهش
۲۳	..... (۱۰) سازماندهی پژوهش
۲۶	..... بهره اول. تبیین تاریخی و نظری مفهوم بازیگر نظام بین‌الملل
۲۶	..... (۱) تاریخچه پیدایش و کاربرد مفهوم بازیگر نظام بین‌الملل
۳۰	..... (۲) مفهوم بازیگر نظام بین‌الملل در نظریه‌های سنتی روابط بین‌الملل
۳۰	..... الف. آرمانگرایان
۳۱	..... ب. واقعگرایان
۳۲	..... (۳) مفهوم بازیگر نظام بین‌الملل در نظریه‌های جدید روابط بین‌الملل
۳۲	..... الف. نواقعه‌گرایی

فهرست مطالب

- ب. وابستگی متقابل ۳۳
- ج. نظریه سیستم جهانی ۳۴
- د. نظریه رویارویی تمدن‌ها ۳۷
- ۴ جمع‌بندی نهایی از بازیگران نظام بین‌الملل ۳۹
- الف. افراد ۴۱
- ب. گروه‌های درون ملی (سازمانهای غیر دولتی داخلی) ۴۱
- ج. دولت‌های ملی ۴۲
- د. گروه‌ها و سازمانهای فراملی غیر دولتی ۴۲
- ه. گروه‌ها و سازمانهای بین‌المللی دولتی ۴۳
- بهره دوم. بازیگری نهضت‌های اسلامی ۴۷**
- ۱) سابقه پیدایش و حضور نهضت‌های اسلامی در نظام بین‌الملل ۴۸
- ۲) واکنش مسلمانان در مقابل هجوم همه‌جانبه غرب ۵۲
- ۳) ویژگی‌های نهضت‌های اسلامی به‌عنوان بازیگران نظام بین‌الملل ۵۵
- ۳/۱ - اهداف و مقاصد مشترک جریان اسلامگرایی ۵۷
- ۳/۲ - تمایزات نهضت‌های اسلامی ۶۰
- الف. فکری - ایدئولوژیکی ۶۰
- ب. ساختاری - سازمانی ۶۰
- ج. کارکردی - مبارزاتی ۶۱
- د. اهداف و منافع ۶۱
- ه. ژئوپولیتیک ۶۱
- ۳/۳ - ابعاد مختلف بازیگری نهضت‌های اسلامی در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی ۶۲
- الف. بعد فرهنگی ۶۲
- ب. بعد سیاسی ۶۴
- ج. بعد نظامی ۶۵

فهرست مطالب

۵. بعد اعتباری ۶۶
- ۴) تلفیق و تحلیل بازنگری نهضت‌های اسلامی براساس نظریه‌های روابط بین‌الملل ۶۶
- بهره سوم. بازیگری نهضت‌های اسلامی در سطح دولت ملی ۷۰**
- ۱) کار ویژه اصلاح فکری - عقیدتی ۷۱
- ۲) کار ویژه اصلاح انقلابی ۷۵
- ۳) کار ویژه اصلاح دفاعی ۸۰
- ۴) کار ویژه اصلاح سیاسی - اجتماعی ۸۲
- ۵) تبیین رابطه اصلاح خواهی درونی نهضت‌های اسلامی معاصر با بازیگری آنها در نظام بین‌الملل ۸۵
- بهره چهارم. بازیگری نهضت‌های اسلامی در سطح منطقه‌ای ۸۸**
- ۱) تقابل جنبش‌های اسلامی با نیروهای فکری - سیاسی منطقه‌ای ۸۸
- ۲) جنبش‌های اسلامی فاکتور مهم در سیاست خارجی دولت‌های منطقه ۹۰
- ۳) جنبش‌های اسلامی عامل پیدایش یا فروپاشی سازمانها و پیمانهای منطقه‌ای ۹۵
- ۴) نقش جنبشها در ثبات و امنیت منطقه‌ای ۹۶
- ۵) جنبش‌های اسلامی و تحول در مسائل ژئوپولیتیک منطقه ۹۸
- ۶) نقش جنبش‌های اسلامی در رقابت با دولت‌ها و جذب ملتها در منطقه ۹۹
- ۷) جمع بندی تحلیلی بازیگری نهضت‌های اسلامی در سطح منطقه‌ای ۱۰۱
- بهره پنجم. بازیگری نهضت‌های اسلامی در سطح بین‌المللی ۱۰۶**
- ۱) طرح مذهب و دین به عنوان فاکتور جدید قدرت در نظام بین‌الملل ۱۰۶
- ۲) اسلامگرایی و معارضا با تک قطبی شدن جهان ۱۰۹
- ۳) تأثیر جنبش‌های اسلامی بر فروپاشی نظام دو قطبی ۱۱۰
- ۴) جنگ سرد جدید میان غرب و جنبش‌های اسلامی ۱۱۲
- ۵) گسترش کمی و جغرافیایی مسلمانان در جهان و تهدید همه‌جانبه نظام سرمایه‌داری ۱۱۴
- ۶) بهره‌گیری جنبش‌های اسلامی از ابزارها و امکانات موجود در نظام بین‌الملل ۱۱۵

فهرست مطالب

- ۷) رهبران جنبشهای اسلامی و تأثیرگذاری آنها بر نظام جهانی..... ۱۱۷
- ۸) تحلیل نهایی از بازیگری نهضت‌های اسلامی در سطح بین‌الملل..... ۱۱۸
- بهره ششم. بازیگری نهضت‌های اسلامی در عرصه فرهنگ و تمدنی جهانی..... ۱۲۱
- ۱) نهضت‌های اسلامی تلاش برای تقویت نظریه برخورد تمدنها یا گفتگوی تمدنها؟..... ۱۲۲
- ۲) گفتمان تمدنی جدید نهضت‌های اسلامی در قالب اصول دموکراتیک..... ۱۲۵
- ۳) انقلاب اسلامی ایران منادی گفتگوی تمدنها..... ۱۲۸
- ۴) پایه‌های نظری گفت‌وگوی تمدنها..... ۱۳۰
- الف. حاکم شدن اصل عقلانیت بر روابط بین‌الملل..... ۱۳۰
- ب. نظریه گفتگوی بین تمدنها گفتگوی بین ملتهاست نه دولتها..... ۱۳۲
- ج. تأکید بر اشتراکات تمدنی و پرهیز از افتراقات..... ۱۳۳
- د. گفتگوی تمدنها، گفتگو در مبادی و مبانی تمدن آفرین..... ۱۳۴
- ه. گفتگوی تمدنها راهی به سوی امنیت و صلح جهان..... ۱۳۴
- و. گفت‌وگوی تمدنها تلاش برای به خدمت گرفتن سیاست از سوی فضیلت و تفکر..... ۱۳۵
- ۵) اسلام، اسلامگرایی و جنبش‌های اسلامی؛ بازیگر مؤثر در نظام آینده جهانی..... ۱۳۶
- نتیجه‌گیری نهایی..... ۱۳۹
- منابع و مآخذ..... ۱۵۲

تقدیم به:

ارواح پاک پدر و مادرم که در غربت کسب علم با من
وداع ابدی کردند،
روح جاودانه برادر شهیدم «محمد علی قلی زاده» که
تنها آرزویش کسب بالاترین مدارج علمی من بود،
همسر صبور و ایثارگرم «سیما نوروزی» که خود را
فراموش کرد تا مؤانستم را با علم استمرار بخشم

و

جناب آقای ایرج همتی که چون برادری مهربان در
ادامه تحصیلاتم مشوقم بود.

سرآغاز

با یاد و سپاس ایزد منان که هستی را به نعمت و گوهر علم بیاراست و هر که توشه‌ای از این نعمت بیاندوخت، جاوانه شد.

سلام و درود به همه آنانی که واسطه صید این گوهر از اقیانوس رحمت الهی شدند و خالصانه آنرا به بشریت هدیه کردند.

گرامی باد یاد آنانی که بدون ادعا خود را فدا نمودند تا عزت و مردانگی زنده بماند، آنانی که در راه عدالت و سعادت بشر با صداقت و شجاعت جان نثاری کردند و فراتر از هر قلم و دفتزی به سوی حقیقت مطلق پرکشیدند.

پژوهش حاضر هر چند که به منظور انجام یک تکلیف علمی برای اخذ دانشنامه کارشناسی ارشد صورت می‌گیرد، ولی در انتخاب موضوع آن علاقه و احساس دین محقق نسبت به نهضت‌های اسلامی تأثیر به‌سزایی داشته. از این رو عمده مطالعات و تحقیقات دانشگاهی خود را از همان ابتدا در خصوص مسائل نهضت‌های اسلامی متمرکز کرده است. در راستای همین سابقه و انگیزه و فرصت موجود در قالب تألیف پایان‌نامه، عزم محقق بر این قرار گرفت که به نقش نهضت‌های اسلامی در تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی در یک چارچوب علمی و تحلیلی بپردازد. در این میان هر چند که برخی از دانشجویان هم‌کلاسی به دلیل قرار داشتن موضوع در قلمرو رشته روابط بین‌الملل و همچنین طرح شدن

موضوعات جدید و مهم در رشته سیاسی به تبع تحولات دوم خرداد و انتخابات ریاست جمهوری به انتقاد از محقق بخاطر انتخاب این عنوان پرداختند، اما محقق بر اساس علایق مذکور و عدم استقبال دانشجویان از چنین موضوعاتی بر قصد خود پایدار ماند و تشویق و راهنمایی استاد گرانقدر جناب آقای دکتر حمید احمدی در انجام آن بسیار مؤثر واقع شد. بدون تردید در شکل‌گیری چارچوب علمی و استحکام مباحث پژوهش راهنمایی‌های اساتید محترم راهنما و مشاور، آقایان دکتر احمدی و دکتر موثقی نقش عمده‌ای داشته و از این رو بر خود واجب می‌دانم که مراتب قدردانی، سپاس و ادب خود را از این بزرگواران اعلام دارم. همچنین از همکاری‌های صمیمانه مسئولین و کارمندان کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و همچنین کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران کمال تشکر را دارم به‌ویژه از جناب آقای هدایت که همیشه با تبسم شیرین خود در بخش جزوات و کتابداری دانشکده، ذوق علمی محقق را برانگیخته و از هر گونه همکاری دریغ نکرده است.

در نهایت از تمامی اساتید، دانشجویان، دوستان و همکاران که به نحوی از انحاء در کلیه مراحل این تحقیق اعم از طرح تحقیق، گردآوری داده‌ها، تدوین و تایپ و ویراستاری یاورم بودند، سپاسگزاری می‌نمایم. امید است که محققین و صاحب‌نظران محترم نقایص محتوایی و روشی موجود در پژوهش را در هر زمان به محقق منعکس و از راهنمایی‌های علمی خود در غنای مباحث دریغ نفرمایند. روشن است که برخی از محدودیت‌های آموزشی، ضیق وقت و همچنین کم‌تجربگی دانشجو در پدید آمدن نقصان علمی بی‌اثر نبوده‌اند و پیشاپیش محقق این امر را خاضعانه برعهده می‌گیرد. ولی با این وجود، سعی محقق از ابتدا بر این بوده که فراتر از رفع تکلیف دانشجویی با پژوهش روبه‌رو شود تا محصول هزینه‌های مصروف به نتیجه و توشه‌ای قابل استفاده در عرصه علم منتهی گردد، حال تا چه حد در این قصد توفیق یافته است، قضاوت و تشخیص را بر عهده اندیشمندان و صاحب‌نظران ارجمند واگذار می‌کند.

پاشاپور- شهریور ۱۳۷۷ هـ ش

مقدمه

معرفی روش و ماهیت پژوهش که بطور کلی در قالب طرح پژوهش ارائه می‌شود، امری است که محقق و خواننده بر محتوا و شکل پژوهش احاطه پیدا می‌کنند و در سایه آن ارزیابی و قضاوت در توفیق یا عدم توفیق نتایج علمی تحقیق بر اساس هدف و روش اعلامی آسان می‌گردد. بر اساس چنین ضرورتی در بخش مقدم این تحقیق طرح مسأله، پیشینه موضوع، هدف و قلمرو و تحقیق، بیان فرضیه، روش گردآوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آنها، سازماندهی پژوهش و سایر مسائل روشی به منظور تبیین، تحدید، تدقیق و تعمیق موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرند.

(۱) طرح مسأله^(۱)

مطالعه و تحقیق در خصوص موضوعی است که رابین رایت در کتاب خود تحت عنوان «شیعیان، مبارزان راه خدا» به نقل از «ماروین زونیس» رئیس انستیتو خاور نزدیک در دانشگاه شیکاگو آن را چنین توصیف کرده است:

«پیام ایران چه موقعی که در ابتدا عجیب و شگفت انگیز به نظر آید و چه بعدها با زیاد شنیدن، عادی و روزمره جلوه کند، به نظر من قوی‌ترین و

نافذترین جهان بینی سیاسی است که مادر قرن بیستم از انقلاب روسیه به این طرف با آن مواجه گشته‌ایم و اگر انقلاب روسیه را دنبال حوادث قرن نوزدهم و متعلق به آن قرن بدانیم، بنابراین می‌توانیم ادعا کنیم که در قرن ما یک انقلاب اتفاق افتاده است و آن هم همین انقلاب ایران است. این پیام پر قدرت زمانی طولانی با ما خواهد بود و فرقی نمی‌کند که آیت الله خمینی (ره) هم در قید حیات نباشد.^(۱)

در واقع انقلاب اسلامی بخش مهمی از موضوع تحقیقی است که تحت عناوین مختلفی از قبیل: بنیادگرایی، افراط‌گرایی، اسلام‌گرایی، بیداری اسلامی، جنبش اسلامی، ارتجاع دینی، تروریسم، بعثت اسلامی و غیره از آن یاد شده است. بطور کلی جریان اسلامخواهی و پیدایش نهضت‌های اسلامی تنها با انقلاب اسلامی شروع و به آن ختم نمی‌شود بلکه همراه با تاریخ انقلاب اسلامی ایران، حیاتی دویست ساله دارد که با حمله ناپلئون در سال ۱۷۹۸ م به مصر آغاز و با انقلاب اسلامی ایران به سال ۱۳۵۷ هـ ش (۱۹۷۸ م) به اوج تکامل سیاسی خود رسید تا جایی که گسترش نهضت‌های اسلامی در طی بیست سال اخیر، بیشتر از سابقه دو قرن پیش آن بوده است. در طی دو قرن گذشته جریان اسلامخواهی تحولات مهمی را پشت سر گذاشته است تا به وضعیت کنونی دست یابد.^(۲)

نهضت اسلامی معاصر پاسخی از سوی جهان اسلام به گسترش نظامی و صنعتی تمدن جدید غرب بود که خورد این تمدن با سه تحول عمده پس از جنگ‌های صلیبی یعنی تحول فرهنگی رنسانس، انقلابات سیاسی و اجتماعی و انقلاب صنعتی پدید آورده بود که مهمترین ویژگی‌های این تمدن دنیوی شدن، فردگرایی و سوداگری برای آوردن بهشت از

۱. رابین رایت، شیعیان مبارزان راه خدا، ترجمه علی اندیشه، (تهران: انتشارات قومس، ۱۳۷۲)، ص

۲۱.

۲. عبدالهادی حائری، نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران ایران با دو رویه تمدن بورژوازی غرب (تهران:

امیرکبیر، ۱۳۶۷)، ص.ص ۱۲۳ و ۱۲۶.

آسمان به زمین بود. در مقابل بعد از جنگهای صلیبی فروغ تمدن اسلام به خاموشی گرایید تا جاییکه در برخورد جدید دنیای غرب با یورش به جهان اسلام و کشورهای مسلمان، انحطاط و عقب ماندگی فکری، اقتصادی و سیاسی مبرزترین شاخصه این بخت از دنیا بود و غرب بار دیگر در ذهنیت تاریخی رومی-یونانی خود بربرها را مورد تهاجم قرار داده بود و در نگاه خوش بینانه تری این بار انتقام فتح اندلس و شبه جزیره ایبری را از مسلمانان می گرفت.

نتیجه این برخورد پیدایش نهضت‌های فکری، ساسی و نظامی در جهان اسلام با جهت‌گیریهای موافق و مخالف با غرب گردید. در عرصه فکری سید جمال الدین اسدآبادی، کواکبی، عبده، علی عبدالرزاق، ابوالاعلی مودودی یکی از شاخه‌های مهم نهضت فکری در جهان اسلام را بنیان گذاشتند.

در این دوره تاریخی مبارزات شدید نظامی بر علیه حضور نظامی بیگانگان در بسیاری از مناطق اسلامی شکل گرفت که مشهورترین این جنبشها، جنبش سنوسی در لیبی و جنبش مهدی سودانی که در مقابل فرانسه، انگلستان و ایتالیا سالها مبارزات مسلحانه انجام دادند.

در طرف دیگر شاخه فکری دیگری در این مقطع زمانی پدیدار شد که بر خلاف شاخه فکری اول هرگونه تطبیق و تفسیر احکام اسلامی با مقتضیات زمانی را تحریف در اصل دین می دانست و در واقع مخالف هرگونه اجتهاد و استخراج عقلانی در پاسخ به مشکلات سیاسی و اجتماعی روز مسلمانان از دین بود و جنبش وهابیت نماینده مهم این نحله فکری است.

سومین گروه فکری در پاسخ به حضور غرب، پذیرش تمام و کمال دستاوردهای تمدن غرب و ناکارایی دین در دستیابی به توسعه و تجدد را به جوامع مسلمان توصیه می کرد که نمایندگان بزرگ آن به متجددین و غرب‌گرایان مشهورند و از جمله آنها می توان به تقی زاده، آخوندزاده، طهطاوی، طه حسین، یعقوب صنوع در ایران و جهان عرب اشاره

داشت. (۱)

قرن نوزدهم را می‌توان سرآغاز شکل‌گیری نهضت‌های اسلامی که در چالش با مظاهر جذاب و خشن غرب از یکسو و اصلاح امور فکری، اجتماعی و سیاسی عقب مانده مسلمانان از سوی دیگر بود، به شمار آورد. اوضاع نابسامان داخلی کشورهای مسلمان از همه لحاظ و صورت خشونت بار استعمار و محدودیت‌های ارتباطات جهانی و منطقه‌ای منجر به توقف و حتی نابودی جنبش‌های فکری و نظامی مسلمانان گردید. شکست و ناکامی جنبش‌های سیاسی و اجتماعی مشروطه خواهی در جهان اسلام از جمله ایران، مصر و ترکیه در ادامه همین اوضاع سیاسی - اجتماعی داخلی و خارجی جهان اسلام رخ داد و توسعه و غرب‌گرایی مبتنی بر استبداد و جایگزین هرگونه تحول اسلامی و مردمی گشت. بطور خلاصه در مرحله شکل‌گیری نهضت‌های اسلامی محیط خارجی مبتنی بر استعمار و سوداگری خشن و نظامی، محیط داخلی مبتنی بر استبداد و جهل و بی‌خبری مانع از بروز و شکوفایی کامل آنها گردید و صورت و وجهه منطقه‌ای و جهانی به لحاظ شرایط محدود ارتباطی و حاکم بودن نظم تعادلی چند امپراطور بزرگ جهانی، پیدا نکرد. بعد از مرحله استقرار استعمار در نظام بین‌الملل و رویارویی‌های مسلمانان در این دوره، مرحله دوم با شروع قرن بیستم آغاز و رقابت‌های استعماری منجر به جنگ جهانی اول می‌گردد. با نگاهی مختصر به تاریخ تحولات جهان در آغاز قرن بیستم به وضوح می‌توان شدت گرفتن، رقابت‌های استعماری و حاکم شدن دوران صلح مسلح در بین قدرتهای بزرگ آن زمان یعنی روسیه، انگلیس، آلمان، فرانسه، ایتالیا، ژاپن، چین و امپراطوری عثمانی مشاهده نمود. رقابت عمده قدرتهای جهانی در این مقطع عمدتاً بر سر دستیابی به مستعمرات جدید و حذف سهمیه رقبا و افزایش مناطق مستعمراتی خودی بود که یکی از عرصه‌های مهم تاخت و تاز استعماری، مناطق مسلمان نشین دنیا و جهان

۱. حمید عنایت، سیری در اندیشه سیاسی عرب، چاپ چهارم، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۰)، ص. ۲۷ و

اسلام را شامل می‌شد.^(۱) نتایج عمده رقابت‌های استعماری بروز دو جنگ جهانی، تغییرات وسیع در جغرافیای سیاسی جهان به‌ویژه خاورمیانه و توسعه صنعتی و تکنولوژی نظامی بود و همزمان با تحولات بزرگ ایدئولوژیک دنیا یعنی انقلاب اکتبر روسیه و به هم خوردن نظم گذشته نظام بین‌الملل گردید و در داخل کشورهای اسلامی نیز به تبع نیاز نظام جهانی توسعه و مدرانیزاسیون دیکتاتوری آغاز گردید. در این برهه جنبشهای اسلامی حول دو مقوله رفع استبداد و گرایش به مشروطیت و همزمان با آن ممانعت از سلطه فیزیکی استعمار و یغمای منابع اقتصادی مسلمانان ریشه یافت و با توجه به تحولات ارتباطی و مبادلات فرهنگی و سیاسی، نهضت‌های اسلامی در قالب حزبی و تشکیلاتی بروز و ظهور کردند که در این میان جنبش اخوان المسلمین بزرگترین نمود چنین تشکیلی است. در مرحله قبلی که نهضت‌های اسلامی شکل یافتند، به صورت مبارزات ضد استعماری و پراکنده و با شیوه‌های نظامی و سیاسی فعال گشتند در مرحله جدید در راستای تشکیل حکومت اسلامی و مقابله با حکومت‌های سکولار، نهضت‌های اسلامی سازماندهی و متمرکز گشتند. به سخن دیگر در این برهه جنبشهای اسلامی از لحاظ فکری و سازمانی توانایی بیشتری یافتند، بطوری که جنبش اخوان المسلمین با بیش از دو میلیون نفر عضو^(۲) در بسیاری از کشورهای عربی و اسلامی فعالیت گسترده‌ای را آغاز کرد و با بسیاری از گروه‌های مبارز اسلامی در فلسطین و سایر کشورها از جمله ایران ارتباط برقرار نمود.

نهضت‌های اسلامی در این برهه علاوه بر حضور در بحرانها و مقابله با سلطه غرب در سرزمینها اسلامی به رقابت با جریانهای سوسیالیستی و ناسیونالیستی برای کسب قدرت سیاسی پرداختند و در استقلال ملی کشورهای مسلمان در دوران استعمار زدایی نقش به‌سزایی ایفا کردند اما نسبت به دو جریان رقیب از نفوذ کمتری در سیاست و جامعه برخوردار بودند. تحولات مهم خاورمیانه از جمله بحران اعراب و اسرائیل و شکست‌های

۱. احمد نقیب زاده، تحولات روابط بین‌الملل از کنگره وین تا امروز (تهران: انتشارات قومس، ۱۳۶۹)، ص.ص ۱۱۶ و ۱۱۴.

۲. داریوش آشوری، دانشنامه سیاسی (تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۷۰)، ص ۱۴.

متوالی اعراب در مقابل اسرائیل و همچنین عدم پاسخگویی مدلهای توسعه این دو مکتب در توسعه متوازن در کشورهای اسلامی و افول کمونیسم، اسلام و نهضت‌های اسلامی را تقویت کرد تا جاییکه به آلترناتیو مهمی برای آنها تبدیل گشت.

بدین ترتیب مرحله سوم حیات سیاسی نهضت‌های اسلامی شروع گشت که با دو مرحله قبلی با توجه به سیرهای تاریخی و زمانی تفاوت داشت و در عین حال ریشه در همان سابقه و پیشینه تکاملی داشت که با یک موضع‌گیری انفعالی و درگیریهای نظامی و چالش‌های فکری پراکنده شروع و سپس در مرحله بعد با توجه به دستاوردهای سیاسی و ارتباطاتی تشکل و سازمان سیاسی به خودگرفت و با چالش‌های فکری، سیاسی و نظامی مختلف چندین ساله همراه با تحولات سیاسی و اقتصادی در منطقه و دنیا تبدیل به جریان مهم در سازماندهی حکومتی مشارکت سیاسی، تجهیز مردمی برای راه انداختن انقلاب و بالاخره رویارویی با قدرتهای منطقه‌ای و جهانی گشت. وقوع انقلاب اسلامی ایران و سیاست خارجی حکومت ایران و همچنین پیام آزادیخواهی و حکومت مردمی بر ذهنیت تاریخی منفی نسبت به حکومت‌های استبدادی توسط نهضت‌های اسلامی و جریان اسلامخواهی، تأثیر مستقیم در تقویت آنها داشت. در این مرحله نهضت‌های اسلامی از سوی اندیشمندان و استراتژیست‌های غربی به عنوان آلترناتیو کمونیسم مطرح شدند.^(۱)

تقویت این جریان همراه با مسابلی چون مشارکت در حکومت‌های آتی منطقه، حمایت از انتفاضه فلسطین در مقابل اسرائیل، مقابله با اسرائیل در لبنان، مقابله نظامی با آمریکا، افزایش روزافزون مسلمانان در دنیا و گرایش عمومی به دین در کشورهای مسلمان و غیر مسلمان، پیوند خوردن نهضت‌های اسلامی با مسائل سیاسی نفت و تأثیرگذاری در روابط خارجی کشورهای منطقه و روابط قدرتهای بزرگ منتهی به تعاریف جدیدی از منافع ملی، ساختارهای سیاسی و نظامی جدید منطقه‌ای و جهانی و تقسیم بندی جدیدی از دوستان و دشمنان در منطقه خاورمیانه و سایر مناطق گردیده است. امروزه این پدیده

۱. ساموئل هانتینگتون، رویارویی تمدن‌ها، ترجمه مجتبی امیری، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال

هفتم، ش ۹ و ۱۰ (خرداد و تیر ۱۳۷۲)، ص ۴.

به‌عنوان یکی از عوامل مهم در مطالعه روابط پیچیده داخلی و خارجی از سوی بسیاری از اندیشمندان و محققین مطرح گردیده، بطوری که یکی از محورهای مهم و عمده در مطالعات و تحقیقات دو دهه اخیر در مباحث و مراکز علمی به این مقوله اختصاص داشته است. با توجه به پیوند خوردن این پدیده به مسائل ریز و درشت داخلی و خارجی در برهه‌ای که روابط بین‌الملل وارد پیچیدگی خاصی شده که بدون مطالعات جامعه‌شناختی نمی‌تواند به کشف عناصر و روابط متغیرهای موجود در مطالعه پدیده‌های مختلف در آن پرداخت،^(۱) سعی ما در این تحقیق به بررسی اثرگذاری نهضت‌های اسلامی در مسائل خارجی کشورهای منطقه و قدرتهای بزرگ و روشن ساختن سطوح و ابعاد این تأثیرات به‌عنوان یک بازیگر منطقه‌ای خواهد بود و به نحوی روشن ساختن نقش این بازیگر جدید در روابط پیچیده کنونی روابط بین‌الملل می‌باشد.

۲) بررسی سوابق و آثار موجود

عده کثیری از اندیشمندان و محققان علوم سیاسی و همچنین سیاستمداران و مبارزان نهضتی در سطح گسترده‌ای در دهه‌های اخیر از ابعاد و رهیافتهای مختلفی به بررسی مسائل نهضت‌های اسلامی پرداخته‌اند. محققین برجسته‌ای چون فرد هالیدی، ویلیام وات، جان اسپوزیتو، فرانسوا بورژو، هرایر دکمجان، حامد الگار، ژیل کوپل، تدا اسکاچپول، ساموئل هانتینگتون، اروند ابراهامیان، رابین رایت، مارسل بوازار، سزار فرح و حمید عنایت هر کدام از منظری به تبیین و تشریح جریان اسلامخواهی و نهضت‌های اسلامی مبادرت کرده‌اند. علاوه بر این از سوی جنبشگران و رهبران جنبشی نیز این پدیده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته که در این میان می‌توان به استاد مطهری، راشد الغنوشی، دکتر فتحی شقافی، دکتر کلیم صدیقی، اسحاق موسی الحسینی، دکتر احمد الموصلی اشاره داشت.

۱. احمد نقیب زاده، «تحول در مفهوم روابط بین‌الملل»، چکیده مقالات اولین سمینار بررسی تحول مفاهیم (تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۶۹)، ص ۲۷.